

Historische plekken in Romeins Nijmegen-Oost

Nijmegen, dat is bekend, heeft een Romeins verleden. Het is zelfs de oudste stad van Nederland. Maar er zijn eigenlijk verschillende 'Romeinse Nijmegens', want in de ruim vierhonderd jaar dat deze plaats deel uitmaakte van het grote keizerrijk, veranderde er wel het een en ander. Zo is er onderscheid tussen de tijd vóór en na de beroemde Bataafse Opstand van de jaren 69-70 na Chr. en tussen de

Het leger rond 70: een infanterist van het Tiende Legioen (I) en een ruiter van de hulptroepen, met een dreigend masker aan zijn helm.

In het begin van de eerste eeuw na Chr. eerde keizer Tiberius (TIBR CSAR) de goden met een stenen pijler in het stadje Oppidum Batavorum op het Valkhof.

De route begint bij Museum Het Valkhof, hij is circa 5 kilometer lang. Links van het museum staat het eerste paneel met QR-code(s) voor geluid en beeld (als u het museum uitkomt, rechts). Voorbij het paneel volgt u een klinkerpaadje omhoog naar de Belvédère. Van hieruit kijkt u uit over de Waal. Rond 100 na Chr. had u bij helder weer de forten bij Arnhem en Duiven kunnen zien liggen.

4

T I J D P A D

R O U T E

Dit kreeg een rijke eerste-eeuwse inwoner van Oppidum Batavorum mee in zijn/haar graf, inclusief een vouwstoeltje!

(welvarende) tweede en de (onrustige) derde en vierde eeuw. Er is ook een duidelijk verschil tussen 'burgerlijk' en 'militair' Romeins Nijmegen. Het stadje Ulpia Noviomagus, waaraan Nijmegen zijn naam dankt, lag westelijk van het huidige centrum, aan de Waal. De militairen beheersten juist de hoge terreinen in het oosten van de huidige stad: de Hunnerberg en het Kops Plateau. Daartussen ligt de hoogte van het Valkhof, dat door de tijd heen zowel een burgerlijk als een militair karakter heeft gehad.

De wandeling die u gaat maken voert door Nijmegen-Oost en voert vooral langs punten waar het

Loop weer een stukje terug naar beneden en neem het eerste pad links (steil) omhoog.

[mensen die minder goed ter been zijn kunnen teruglopen naar Het Valkhof, gaan links om het museum heen, lopen door de St. Jorisstraat, steken die bij het zebrapad over en steken naar links de St. Canisiussingel over, gaan linksaf en slaan rechtsaf de Graadt van Roggenstraat in.

Romeinse leger zijn stempel op heeft gedrukt. U kunt onderweg naar het verhaal van een veteraan van het Romeinse leger luisteren. Hij laat op een zomerdag in het jaar 170 na Chr. zijn kleindochter, een meisje uit de provincie, allerlei belangrijke gebouwen en andere punten zien die in hun tijd het beeld bepaalden. Op die plaatsen vindt u panelen met Romeinse cijfers, die corresponderen met de Romeinse cijfers op de kaart achterin. De QR-codes op de panelen leiden naar het verhaal en op sommige plaatsen naar een filmpje waarop te zien is wat er op die plek in de Romeinse tijd gebeurde. Van alles wat onze gids vertelt, is nu in het stadslandschap weinig of niets meer te zien. Met behulp van zijn verhalen en wat fantasie kunt u zich toch even in Romeins Nijmegen wanen. Om alles wat hij vertelt goed in de tijd te kunnen plaatsen, bevat dit boekje een korte geschiedenis van Nijmegen-Oost. Ook staan er de nodige afbeeldingen in van vondsten en reconstructies, die de verhalen nog meer tot leven wekken.

Uitzicht op de rivier

Nijmegen heeft zijn bestaan te danken aan een combinatie van een grote rivier - de Waal - en een hoge rug: de stuwwal. Die laatste is ontstaan in de voorlaatste ijstijd, 150.000 jaar geleden.

Er heersten toen zulke lage temperaturen aan de polen, dat sneeuw nooit meer smolt. Onder zijn

Vanuit de Ooijpolder rijzen de hoogten van de Nijmeegse stuwwal en zijn uitlopers tientallen meters boven het rivierdal uit.

Neem vervolgens de eerste straat links, de Reinaldstraat, langs Hotel Belvoir naar de Batavierenweg en vandaar verder als hoofdroute vanaf*, [zie pag.7].

Sla rechtsaf en ga het bruggetje over en loop rechtdoor langs de achterkant van het museum. Volg het pad naar beneden en sla linksaf onder de boog door.

De forten langs de Rijn bewaakten meer dan twee eeuwen lang de grens van het Romeinse Rijk.

pakket afgespoeld stuwwalzand en -grind. Toch toeren de hoogste delen, het Kops Plateau en de Hunnerberg nog 40-50 meter boven het huidige rivierdal uit. Dat hoogteverschil wordt nog benadrukt door de steile kanten langs de Waal, veroorzaakt doordat de rivier zich een weg door de stuwwal heeft gebaan. Voor prehistorische bewoners van dit gebied was dit natuurlijk een aantrekkelijk punt om te wonen. Op het Valkhof, de Hunnerberg en het Kops Plateau zijn dan ook de nodige sporen van hun aanwezigheid gevonden.

eigen druk werd het steeds dikker wordende sneeuwpakket een ijsmassa, die zich naar het zuiden toe uitbreidde. Daarbij werd uiteindelijk de lijn Haarlem-Nijmegen bereikt. In het toenmalige dal van de Rijn schoof het ijspakket de rivierafzettingen (klei, zand, grind) voor zich uit. Toen het ijs uiteindelijk afsmolt, bleef al dat materiaal liggen als een hoge 'stuwwal'. Zo'n stuwwal ligt ten oosten en zuidoosten van Nijmegen en is op zijn hoogste punt bijna 100 meter. Hij is veel hoger geweest, maar een deel van het materiaal is er in de tienduizenden jaren die op de ijstijd volgden, afgespoeld. Nijmegen-Oost ligt op zo'n

Houd het koffiepaviljoentje aan uw rechterhand en steek het park over langs het beeld van Canisius en over het monument van de tijdschapsule voor Operatie Market Garden. Ga de trap af en steek de Generaal James Gavinweg over. Steek aan de overkant gekomen rechtsaf de Nieuwe Ubbergseweg over, loop langs het fietspad en steek de straat over. Neem het voetpad dat steil omhoog loopt. Hier kijkt u uit over de Ooijpolder.

Het grootste tentenkamp van Nederland

Halverwege de eerste eeuw voor Chr. had de Romeinse veldheer Julius Caesar het huidige Frankrijk (hij noemde het Gallië) veroverd. Er waren echter kapers op de kust: stammen die ten oosten van de Rijn woonden en vanouds kwamen stropen in het rijke Gallische gebied. De Romeinen waren voor deze Germanen, zoals zij ze noemden, buitengewoon beducht. Om die dreiging af te weren stuurde keizer Augustus (Caesars geadopteerde zoon) een leger naar de Rijn. Dat moest het onbekende, barbaarse Germanenland binnentrekken en de grens van het Romeinse Rijk naar het oosten verleggen. In dat kader kwam ook een grote troepenmacht te liggen op de Hunnerberg. Verkenners van het leger zullen dat hoge terrein met zijn geweldige uitzicht over het dal

Ruiters van het Romeinse leger, zoals deze Bataafse cavalierist, hadden een voorliefde voor theatrale uitdossingen.

* Volg het pad, onder de overhangende eerste verdieping van het voormalig Estelgebouw door, sla rechtsaf en loop via een zandpadje [of om het plantsoen heen] door het

8

TIJDPAD

ROU
T E

De grachten en greppels om de Romeinse legerkampen en forten hadden een scherpe V-vorm: een tegenstander klauterde daar alleen met grote moeite uit.

van Waal en Rijn ongetwijfeld hebben onderzocht en in orde hebben bevonden. In of kort na 19 voor Chr. richtte het leger er een kamp van 42 hectare (ruim 50 voetbalvelden) in; ruimte genoeg voor 15.000 man. Grachten en wallen omgaven het kamp dat uit enkele houten gebouwen en vooral veel (leren) tenten bestond. Wat die troepen er precies deden, is onbekend. Waarschijnlijk hebben ze er een paar winters lang gebivakkeerd, voordat ze definitief oostwaarts trokken, Germanië in. Kort na hun vertrek is een (veel)

Duizenden van dit soort leren tenten stonden in de jaren na 19 voor Chr. opgesteld op de Hunnerberg. In elk tentje lagen zes man.

plantsoen naar de Barbarossastraat, ga daar linksaf. Iets verderop verandert de naam in Ubbergseveldweg. Deze weg volgt op dit stuk hetzelfde tracé als de Romeinse weg, die hier op een aantal plekken bij opgravingen is gevonden.

Sla linksaf de Ottostraat in, steek de Batavierenweg over en volg het voetpad dat rechtdoor het park in loopt. Aan het eind, op het ronde plateau'tje stond de noordwestelijke hoektoren van de

kleiner kamp op het Kops Plateau gebouwd. Vanwege de uitzonderlijk grote commandantswoning die daar stond, wordt wel gedacht dat hier een hoge bevelhebber er zijn commandopost had. Dat kan dan heel goed Drusus zijn geweest, een geadopteerde zoon van Augustus, die tussen 12 en 9 voor Chr. commandant was van het invasieleger. Het fort op het Kops Plateau bleef lang in gebruik, ook toen de oorlogen tegen de Germanen waren gestaakt. Vanaf ongeveer 50 na Chr. kwam de grens van het Romeinse Rijk langs de Rijn te liggen. Tientallen forten en wachttorens bewaakten de rivier. Nijmegen lag niet meteen aan die grens, maar vormde ongetwijfeld een schakel in het verdedigingssysteem.

Drie ruitershelmen, oorspronkelijk met borduursel overtrokken en voorzien van gezichtsmaskers, begraven in een kuiltje in het eerste-eeuwse legerkamp op het Kops Plateau.

houten castra die hier in 19 voor Chr. werd gebouwd.

Neem dezelfde weg terug naar de Ubbergseveldweg en volg deze aan de overzijde tot huisnummers 30-36. Hier stond in de Romeinse tijd de herberg. U nadert nu de westelijke muur van het fort dat rond 70 na Chr. gebouwd werd. De toegangspoort bevond zich ter hoogte van huisnr. 48-50.

Op deze middeleeuwse kopie van een vierde-eeuwse wegenkaart is Nijmegen te zien: Noviomagi (onder de A van het woord FRANCI rechtsboven).

Langs de grote weg

De Romeinse grens was niet alleen een 'ijzeren gordijn', het was ook een lijn waarlangs personen en goederen werden vervoerd. Dat gebeurde over het water van de grote rivieren en over de weg. Slim aangelegde en zorgvuldig onderhouden wegen waren een Romeinse specialiteit. Ingenieurs van het leger zochten de kortste routes over de meest geschikte terreinen uit. Onder militair toezicht werden de wegen daarna aangelegd. Ze waren meters breed, hadden een bol oppervlak om het water af te laten lopen, greppels en bermen en een verharding van plaatselijk aanwezig materiaal. Zulke wegen, verhard met grind, zijn ook in Nijmegen gevonden. Het is ook bekend waar de wegen vanuit Nijmegen naartoe liepen. Eén voerde via Cuijk langs de Maas richting Maastricht en Tongeren, een ander verbond de stad met de kust in het westen en het Rijnland in het oosten.

Fragment van een mijlpaal uit de tijd van Keizer Trajanus (98-117 na Chr.), opgericht langs een van de wegen bij Nijmegen.

Overall langs de limes zijn de forten op dezelfde wijze ingedeeld: het hoofdbouw of principia bevond zich op de kruising van de twee wegen die het fort doorsneden. Naast de principia lag een heiligdom, het auguratorium, ter hoogte van het parkeerterrein tegenover de Sterredansschool. U volgt nog steeds de Ubbergseveldweg en ter hoogte van de Broerweg loopt u het fort weer uit. In de volgende zijstraat rechts, de Eikstraat, lag het forum (marktgebouw). De voorzijde liep

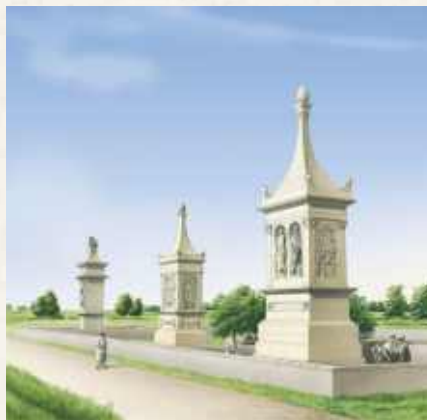
Die weg liep dwars door het fort dat na het jaar 70 voor het Tiende Legioen werd gebouwd.

De wegen waren bestemd om snel troepen te kunnen verplaatsen, maar ook handelaars met hun goederen, koeriers met belangrijke berichten en 'gewone' reizigers maakten er gebruik van. Er lagen pleisterplaatsen langs de wegen: herbergen en grote staats-hotels (mansio's) voor belangrijke reizigers.

Mijlpalen wezen de weg en gaven de afstand tot de volgende plaats aan. Wanneer je in de buurt van de bewoonde wereld kwam, zag je als eerste teken van leven de tekens van de doden: de grafvelden die bij de dorpen en steden hoorden en die altijd langs de toegangsweg(en) lagen. Individuele grafmonumenten van vooraanstaande inwoners stonden het dichtst langs de weg en kon je al van verre zien staan.

Reconstructie van drie graftorens van rijke inwoners van Nijmegen-West. Bij de huidige Batavierenweg werden rond 100 na Chr. twee vergelijkbare torens opgericht.

In themapark Archeon in Alphen aan den Rijn is een 1 : 1 reconstructie gemaakt van de grote herberg die bij het kamp van het Tiende Legioen stond.

ongeveer parallel aan de Ubbergseveldweg, de achterzijde lag ongeveer ter hoogte van de Populierstraat (dat is de derde zijstraat aan de rechterhand als u de Eikstraat in gaat).

De contouren van het forum zijn met een afwijkende kleur straatstenen aangegeven.

In de Eikstraat staat een replica van de zuil die op de binnenplaats van het forum stond.

Het kamp van het Tiende Legioen op de Hunnerberg, omstreeks het jaar 100, in een vogelvluchtimpresie.

De erfenis van het Tiende Legioen

De jaren 69-70 na Chr. zijn een keerpunt in de geschiedenis van Romeins Nijmegen. De Bataven, de bewoners van deze streek, kwamen in opstand tegen het Romeinse gezag. Er brak een bloedige oorlog uit. Bijna alles wat er in en om Nijmegen bestond aan militaire voorzieningen en burgerlijke nederzettingen werd van de kaart geveegd. In 70 werd er vrede gesloten en

Vervolg uw weg over de Ubbergseveldweg. De volgende straat links is de Kopsesweg. Vanaf hier strekt zich het Kops Plateau uit. Het Kops Plateau is vrij toegankelijk voor wandelaars, maar maakt geen onderdeel uit van de route.

Ga terug naar de Ubbergseveldweg, bij de Beekmansdalseweg loopt u het fort weer binnen. In de voortuin van Porta Romana is met muurtjes de stenen poort van de legerplaats van het

De opgegraven barakken van de legionairs. In ieder kamertje van 3 bij 4 meter sliepen acht man!

begonnen Romeinen en Bataven samen aan de wederopbouw. Een grote legereenheid, het Tiende Legioen, installeerde zich op een deel van het terrein op de Hunerberg, waar lang daarvoor het grote kamp had gelegen. Het nieuwe fort was veel kleiner (16 hectare), maar even goed beschermd door grachten en wallen en bedoeld voor permanente bewoning door zo'n 4000 man. Uiteindelijk werd het fort voorzien van een stenen muur. In het midden stond een

Tiende Legioen aangegeven. Op ongeveer dezelfde plek lag de houten poort van de legerplaats uit 19-12 voor Chr. In de straat en het trottoir zijn de paalgaten met afwijkende stenen aangegeven. Vervolg de Ubbergseveldweg. Aan linkerkant, tegenover nr. 95 loopt een pad naast een parkeerterrein waarvan de eerste 100 meter dwars door de principia voert en daarna het tracé volgt van de weg die het fort in de lengte doorsneet. Loop door tot de Huygensweg en sla hier linksaf.

Deels via natuurlijke dalen, deels over dammen werd vers bronwater via leidingen uit de heuvels bij Berg en Dal naar het Nijmeegse kamp gevoerd.

hygiëne van de soldaten. Ieder legerkamp had een ziekenboeg, WC's met stromend water, een riool en een aanvoerleiding voor vers drinkwater. Het water voor het Nijmeegse kamp kwam uit de heuvels bij Berg en Dal en werd via een ingenieus systeem van leidingen en wallen naar de plaats van bestemming gebracht.

U steekt de Berg en Dalseweg over de Dommer van Poldersveldtweg in.

Neem de eerste straat rechtsaf, de Rembrandtstraat. In deze buurt vindt u op meerdere plaatsen de fundamenten van de muren van het amfitheater gemarkeerd in een afwijkende kleur straatstenen.

Op de kruising met de Mesdagstraat vindt u de ingang van het amfitheater. Ga naar rechts de Mesdagstraat in tot de kruising met de Vermeerstraat, waar de noordkant van het amfitheater is

prachtig uitgevoerd hoofdkwartier, de *principia* van niet minder dan 93 bij 65 meter. Daaromheen stonden de woningen van de officieren, de barakken voor de manschappen, werkplaatsen en magazijnen. Een opvallend gebouwtje lag vlak naast het hoofdkwartier; archeologen denken dat daar een 'vogelwichelcentrum' (auguratorium) heeft gelegen. Godsdienstige rituelen, maar ook praktijken die wij tovenarij zouden noemen, waren in de Romeinse maatschappij en dus ook in het leger van het hoogste belang. Ook heel belangrijk, maar dan op een meer praktisch niveau, was de

Leuke dingen voor de mensen

Het Tiende Legioen heeft ruim 30 jaar op de Hunnerberg gebivakkeerd. In die jaren waren de 4000 soldaten een belangrijke aanjager van de economie van het nabijgelegen stadje Noviomagus (waar ongeveer evenveel mensen woonden!) en het 'kampdorp' dat om het legerkamp was gegroeid. De burgers profiteerden van de handel met de soldaten en met het leger in het algemeen. Toen het legioen in 104 naar Oost-Europa vertrok en alleen door kleinere

eenheden werd vervangen, was dat een slag voor de stad. Vlak voor hun vertrek hadden de soldaten nog een prachtige voorziening gebouwd, vlak buiten hun kamp: een groot marktplein met winkeltjes eromheen. Waarschijnlijk was het bedoeld voor de handel met de bewoners van

weergegeven. Ga linksaf de Vermeerstraat in. Aan het eind van de straat zijn 4 vierkante palen van een wachttoren en de grachten van de legerplaats uit het eind van de 1e eeuw voor Chr. met een afwijkende kleur steen aangegeven.

Ga rechtsaf de Heydenrijkstraat in, loop door tot de Berg en Dalseweg, steek deze over en vervolg uw weg via de Museum Kamstraat.

Op de binnenplaats van het grote marktgebouw staat een zuil. Een reconstructie van de zuil staat nu in de Eikstraat, maar zonder keizerbeeld.

het kampdorp. Maar zonder leger was er weinig handel meer en de markt heeft waarschijnlijk niet lang gefunctioneerd. Er is maar weinig afval gevonden bij opgravingen, een veeg teken. Misschien hadden de burgers meer plezier van het amfitheater van het legioen. Soldaten én stedelingen hielden van de ruwe 'sporten' waarbij gladiatoren elkaar op leven en dood bevochten, of op gevangen wilde dieren werd 'gejaagd'. Deze arena bleef in gebruik, lang nadat het leger was afgereisd. Hij was wel wat ruim bemeten voor de paar duizend omwonenden: er was plaats voor 12.000 toeschouwers!

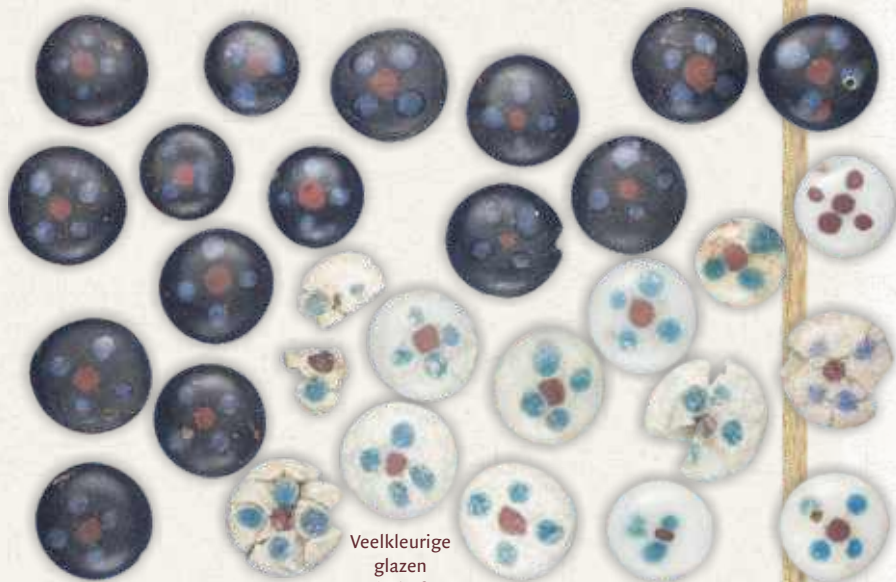
Het NEC stadion van de oudheid: het amfitheater van Nijmegen, goed voor 12.000 bezoekers.

In deze straat lag in de eerste eeuw een grafveld. Op nr. 45 staat het voormalige Museum G.M. Kam. Het gebouw is speciaal voor de archeologische collectie van G.M. Kam gebouwd en is nu het Gelders Archeologisch Centrum.

In de gevel zijn diverse Romeinse elementen verwerkt: munten, wolvin, de afkorting SPQR, fasces, (de roedenbundel met bijlen die de macht van de hoge magistraten symboliseerde).

Een tijdperk ten einde

Zo goed als in de tijd van het Tiende Legioen werd het in Nijmegen niet meer. Maar het stadje bleef nog jarenlang vredig en welvarend voortbestaan. Pas aan het einde van de tweede eeuw sloeg het noodlot er toe. De kleine afdelingen van het leger die nog waren achtergebleven op de Hunnerberg, trokken definitief weg omstreeks 175. Zo'n vijf jaar later werd de stad Ulpia Noviomagus in de as gelegd; we weten niet waardoor, maar waarschijnlijk speelde een militaire opstand een rol. Daarna werd de stad wel weer opgebouwd, om rond 270 alsnog te worden verlaten, en nu definitief.

Veelkleurige
glazen
spelschijfjes...

Sla direct na het museum linksaf, de Jan van Goyenstraat, volg deze tot het eind, ga daar rechtsaf de Hugo de Grootstraat in. Hier lag in de vierde en vijfde eeuw na Chr. op de plaats waar nu de nieuwbouw staat, een grafveld.

Loop de Hugo de Grootstraat uit tot de Barbarossastraat, ga linksaf en volg de straat, die verderop de Graadt van Roggenstraat heet, tot aan het Keizer Traianusplein.

Wat er nog aan burgers overbleef, vestigde zich op en rond het Valkhof, waar een nieuwe versterking werd gebouwd. Germaanse huursoldaten in Romeinse dienst verdedigden deze grenspost, tot er rond 400 geen Romeins gezag meer in deze streken bestond. Voor Nijmegen was een einde gekomen aan de Romeinse Tijd. De bewoners uit deze, toch nog lange periode (150 jaar) werden begraven ten zuiden van het Valkhof. De vaak rijk uitgeruste graven getuigen van een welvarend herfsttij. Hun nakomelingen schreven een nieuw hoofdstuk in de geschiedenis van de stad.

... en een kostbaar hals-snoer met kralen van blauw glas en goud en een gouden hangertje, afkomstig uit vierde-eeuwse graven.

Ga linksaf, steek de St. Canisiussingel over en steek vervolgens rechtsaf de St. Jorisstraat over. Vervolg uw weg aan de overzijde tot u weer voor Museum Het Valkhof staat.